

SUFFLAY MILAN TRAGÉDIÁJA

V^{ALAMIKOR} még a tankönyvekben úgy tanultuk, hogy tragikus hőssé csak emberi hiba, tévedés vagy bűn teheti az embert. A „hübrisz“ az, a kijelölt határok önfejű túllépése, ami a tragikai konfliktust felidézi és a hőst a bukás, a megsemmisülés sötét hatalmainak átszolgáltatja. Ily értelemben bizonyára nem volt tragikus hős a tisztelkű zágrábi tanár, kinek életét orgyilkos módon oltották ki, amikor estefelé a lakásához közeledett. De talán itt sem fejezi ki pontosan az iskolai oktatás a reális életet és miért ne nevezhetnők tragikusnak azt az életet, melyet a sötét hatalmak saját hibáján kívül, senkinek nem vétő ártatlanságában semmisítenek meg? A lélek a szellem magas régióiban szárnyal, amikor a testet barbár bunkósbot csapása üti le; vájjon ez nem tragédia?

Sufflay Milán tragédiája az európai szellemnek és humanizmusnak is tragédiája, amely tragédia folyvást megújul, megszakítatlanul és még végeláthatanul, azon a területeken, melyeket a trianoni szerződés az európai kultúra törzséről leszakítva idegen: keleti, balkáni kultúráknak dobott prédául. De tragédiája egyúttal az ugyanily sorsot szenvedő horvát népnek is, melynek Sufflay, míg élt, vezető gondolkozója volt. A nemzeti talajon álló nagy emberek érzékeny szellemiségükben saját magukban komprimáltán, sőt hatványozottan élik át népük küzdelmeit, szenvedik végig annak kálváriáit s ha egy Vörösmarty, egy Széchenyi egyéni tragédiájában nemzetük szerencsétlenségét látjuk összesűrítve, ugyanúgy fejezi ki Sufflay élete és halála — hisz mindkettő egyformán tragikus volt — tiszta szimbólumként a horvát nép elesettségét.

Életére mindenkor a horvát népben uralkodó szellemi irányok gyakoroltak döntő befolyást. Pályájának kezdetén, a világháborút megelőző évtizedben, a horvát nemzet romantikusan bolyongott a XIX. századnak liberális-nacionalisztikus örökségeként átvett illyrizmus és magyarellenes horvát nacionalizmus berkeiben. Gáj Lajosnak illyr gondolatkomplexuma a pánszláv ideának olyan megvalósítását képzelte el, mely szerint a horvát és szerb testvémemzet egyesült volna és szabadította volna ki magát — egyelőre Ausztria patronanciája alatt — a százados magyar kötelékek alól. A horvát nemzeti idea nem kevésbé magyarellenesen orientálódott, csak hogy ennek romantikája mentes volt a szerbbarátság és pánszlávizmus kódos képeitől. A magyar kormányok egyideig a könnyen megalkuvó és alkalmazkodó, de végcélját soha el nem felejtő délszláv irányra, a nagyobbik ellenségre támaszkodva kormányoztak s közben kisebb-

nagyobb konfliktusok mindegyre forrpontra hevítették magyaroknak és horvátoknak egymást marcangoló érzelmeit. Mi haszna ma annak, ha egyik hazai publicistánk, kinek hangja széles tömegekben visszhangzik, hamut hint fejére, visszaemlékezve arra, minő lelkes cikkekben támadta a magyar országgyűlés horvát képviselőit, mert ezek napokon át horvát beszédekben adtak kifejezést érzelmeiknek. Politikai hibát mindkét rész elkövetett s ha a horvátok az ő saját történeti hivatásuk félreismerésével romantikus illúziókat hajszoltak, úgy a magyarságról is el kell ismernünk, hogy államkonstrukciója legújabb megfogalmazásában sokkal nagyobb doktrinérséget és kevesebb rugalmasságot alkalmazott, mint ősei akár a XVI., akár még a XVIII. században is. Az erősen nemzeti szellemű 1741. országgyűlés külön törvénycikkben jelentette ki, hogy a Horvát-, Dalmát- és Szlavónországok fiai magyaroknak tekintendők és mint magyarok — sub denominatione Hungarorum — Magyarország egyházi és világi hivatalait és javadalmait a magyarokhoz hasonlóan elnyerhessék. A XX. század magyarsága nem tudott hasonló nagy vonalakban gondolkodni s így történt, hogy az egymásra utalt, története egész folyamán testvérként élő két nép mindinkább eltávolodott egymástól.

Ilyen viszonyok közt született meg Sufflay Milán életének első tragikus konfliktusa. A fiatal tudós, a zágrábi egyetem magántanára, aki imént végezte el szaktanulmányait a bécsi történeti iskolában, ott megtanult kútfőkritikai módszerét többek között egy középkori kútfőn mutatta be, melynek adatait a horvátok szerették a magyarokkal szemben felhasználni. Sufflay kimutatta, hogy a krónika nem hiteles és adatait nem lehet felhasználni; tanulmánya tisztán tudományos értekezés volt, melyet szélesebb közönség nem olvasott, sőt meg sem érthetett, ami azonban nem akadályozta a nemzeti demagógiát, hogy ellene hajszát ne indítson. Történetpolitikai rendszere már ekkor készen volt fejében, már ekkor tisztán látta a horvát-szerb-balkáni-pánszláv elképzelés tarthatatlanságát és azt, hogy a horvát nemzetnek jövőjét egyedül nyugati, latin keresztény és magyar kapcsolatai biztosíthatják, amiként ugyanezek tartották életben ezt a kis népet annyi évszázadon keresztül. A „magyarón“ docensnek távoznia kellett, Budapestre jött, ahol a „hálás“ magyar kormány közöttünk, a Nemzeti Múzeumnak akkori gyakornokai közt helyezte el ezt a kiforrott egyéniséget havi 45 korona napidíjjal.

Másfél esztendeig naponként társaságában voltam és már nem köszönhetem meg neki azt, amit azzal tanultam, hogy közelről láttam Őt. Mindene megvolt, amire egy nagy történetírói egyéniségnek szüksége van, hogy korokat és népeket egy pillantással átkaroljon és látomásainak előadásával saját korát és népét magával ragadja. Akkor még gyakran mosolygó kék szeme előtt minden megvilágosodott s nem volt árnyék vagy köd, melyen át nem hatolt volna, akár ismerőseire irányította azokat, akár a viszonyokra, melyek őt körülvették. Családja az ősi, déli fekvésű Horvátország egyik sziklavárának volt valamikor ura s talán onnan hozta magával ezt a kérlelhetetlenül világos pillantást, melyről néha azt hiszem, hogy fizikai működés mellett intuitív

működést is kifejtett s illúziókat sehol, az élet egyik sarkában sem hagyott meg számára. Az anyagiakból kiszabadult lelki függetlenségnek, az igazi „úrnak“ volt típusa. A vidéki magyar városokban úrnak akkor még azt tartották, aki hatalmasan, teli kézzel szórja a pénzt, vagy ha már nincs neki mit szórnia, tud magának összeköttetéseivel újat szerezni. A horvát várurak utóda büszkén túrta a szegénységet, nem mintha nem fájt volna neki, hanem akarta, hogy erősen ne fájjon s ezért nem volt hajlandó a Nemzeti Múzeumból a Kossuth Lajos-utca sokadalmán keresztül hazajárni, mert „ott sokkal jobban érzi az ember szegénységét“. Napjai elvont középkori történeti tanulmányokban folytak le, melyekhez másnál ritkán található teljes fegyverzete volt: régi írások és szövegek modem kútfői kezelésén kívül uralkodott az összes nyugati nyelveken, anyanyelvén, a horváton kívül a magyaron, több szláv nyelven, az albánon, új görögön csakúgy, mint a középkori és ókori görögön. Pihenésként az elbeszélés nagy francia és angol mestereit olvasta és legszívesebben róluk beszélt, s tőle tanultam meg, hogy a történetírónak e prózai epikusokat kell forgatnia, akiknél nemcsak előadasművészetet lát (amit úgysem lehet megtanulni), hanem lélekrajzot, emberi életek megértését. Azon történetírók közé tartozott, akik Stendhálnál és Balzacnál is jártak iskolába. A történetíráshoz szükséges széleskörű műveltsége átcsapott a filozófián át a természettudományokba is, hol főként biológiai problémák foglalkoztatták és a modem német családtörténetet messze megelőzve törte a fejét azon, hogyan lehetne a tisztán nemességkutatással egyszerűsített genealógiai tudományban az örökléstan elveit alkalmazni.

Ez a tiszta szellemiségben élő, folyvást új és új gondolatoktól fűtött egyéniség a budapesti tudományos viszonyok akkori megállapodott jólrendezettségében is nehezen tudott volna elhelyezkedni, még inkább egyedül érezte magát Zágrábban, mióta a horvát-magyar politika valamelyik újabb fordulóján a horvát egyetemen tanszéket kapott. Elszigeteltségét csak növelte a bizalmatlanság, mellyel a még mindig magyarelleses közvélemény fogadta, hallgatói alig voltak, ami mégis azzal az előnnyel járt számára, hogy szinte teljesen tudományos munkásságának szentelhette idejét. A horvát történettudomány vezetői még mindig nem ismerték fel az ő jelentőségét, s ma már bizonyára ők is sajnálattal látják, hogy legnagyobb történetírójuk kénytelen volt idegen nyelven írni és kiadványait külföldi vállalatokban jelentetni meg. Horvát-dalmát vonatkozású műveit a bécsi tudományos akadémia adta ki, de aki igazán felkarolta és működését támogatta, az hazánkfia, Thallóczy Lajos volt. Thallóczy volt talán az egyetlen, aki a kiegyezési korszak második felében a magyar imperializmus ígét nem szájjal hangoztatta, hanem erejéhez képest megvalósítani is iparkodott. Működése szervesen kapcsolódott az öreg Andrassy Gyula gróf és Kállay Benjámín munkájához, akik Boszniát megszerezve, a régi magyar királyok balkáni nyomdokain jártak, s Kállay Benjámín a boszniai adminisztrációba magyar hivatalnokokat és magyar színéket vivén be, olyan vetést szórt el, melyet a századvég és az új század állampolgárai nem tudtak többé ápolni. Az a kor volt ez, amelyben a magyarság kezét ölébe téve, jámbor illúziók közt várta a Rákosi Jenőtől kilá-

tásba helyezett harmincmillió magyar megszületését s addig is, ahol tehetette, pártokra szakadva öntudatlanul is a Mohács előtti önmarcanoló korszakot utánozta. Thallóczy volt az egyetlen, aki Kállay Benjáminnak boszniai koncepcióját életben tartotta s ennek megalapozására történeti előzményeit előkereste. Egymásután előálltak az ő vezetése alatt működő szakemberek munkájából a középkori magyar impérium egyes déli melléktartományainak oklevéltárai: a régi horvát végvidék, Szlavónia, Bosznia külön részeinek történetét megvilágító nagy publikációk, a legdélibb jajcei bánóságét őmaga írta meg büszke örömmel s ebben a nagy munkaszervezetben Sufflaynak az albán kört ajánlotta fel, amely kulturális és gazdasági életében a magyar impérium kisugárzásának legszélső és leghalványabb formáit mutatja fel. Így készült Thallóczy közreműködésével Sufflaynak nagy albán történeti regestagyűjteménye, az Acta Albániáé, mely e rejtélyes ország legrégebb viszonyaiba világít be és példátlan anyaggazdagságával, meg mintaszerű elrendezettségével a nyugati balkáni: görög, albán, szerb, dalmát, montenegrói történetnek mindenkori standard-munkája.

Otthon Zágráiban a szerbbarát és szerbellenes pártok közt természetesen az utóbbiakkal tartott fenn kapcsolatokat s a horvát jogpárt tagjainak iparkodott megmagyarázni történetfilozófiáját, annak szükségességét, hogy a Kelet és Nyugat közti évtizedes ingadozásnak véget vessenek, a horvát nép egységesen forduljon el a szerb-illyr álmoktól és hajoljon a magyarság felé, mely a monarchia akkori szerkezetében csakúgy, mint évszázados hagyományaiiban Nyugatnak a horvátság felé legközvetlenebb képviselője. Törekvéseit még mindig nem értették meg, a magyarellenességükben egyforma illyr- és osztrákbarát Jellachich-Strossmayer tradíciók tovább hatottak, Sufflay izoláltsága tovább tartott a világháború és a katasztrófa folyamán is. Az események neki adtak igazat, s kiderült, hogy pusztában kiáltó szava a prófétáé volt, akit hazája majdnem megkövezett. Hitele mégis lassan emelkedett azon nemzedékben, melynek Trianon minden reményét szétértette s melyre a „szabadság“ szó soha el nem képzelt szolgálatot hozott. Sufflay nem tagadta meg önmagát, tanszékét a szerb kormányzat elvette s őt magyarbarát ténykedés ürügye alatt három évre a mitrovicai börtönbe zárta. Európai életének a súlyos ítélet egyszersmindenkorra véget vetett, pedig mennyire kívánta ezt az európai életet, mely számára könyvet, olvasást, tudományos utazást, barátaival érintkezést, szabad politikai gondolatot és annak kifejezését jelentette! Újra megérkezett életének egyik tragikus kríziséhez: a szerbek marasztaló ítélete elvette tőle mindezt, de visszaadta népe szeretetét. Védőbeszédében az ő évtizedes történetfilozófiáját hangoztatta, a nyugati kultúrközösségben élő horvát nép öncélúságát, s azok, akik addig elfordultak tőle, a nemzet testéből kivetésre ítélték, most nemzeti hősként ünnepezték. A horvát nemzet megtalálta nagy történetfilozófusát, akit eddig látni sem akart s ez bármily örömmel töltötte is el a mártíromságra indulót, bizonyára nem fojthatta el történetírói lényében a keserű reflexiót a tömegek véleményalakulásának szokványos szabályairól.

A börtönből kikerülve, hírlapírással kereste kenyerét az anyagiakban nem bővelkedő, folyvást az erőszakos halál küszöbén álló horvát

lapoknál. S mivel politikai véleménynyilvánítás az európai demokrácia ez új országában alig volt többé lehetséges, francia és angol regényeket fordított lapjai számára. Élete mintha holtpontra jutott volna, képzettsége parlagon hevert, túlradó energiáit magába kellett zárnia, ha nem akart ismét, még borzasztóbb módon megismerkedni a szerb törvénnyel. Ebben a helyzetében érte a Pázmány Péter egyetem meghívása délkeleteurópai történeti tanszék betöltésére, amely meghívás úgy egyetemünknek, mint kultuskormányunknak mindenkor büszkesége lehet. Ha sikerül a balkáni történet legnagyobb jövőjű művelőjét ismét emberi viszonyok közé helyezni, ezzel a szerbektől halálra ítélt horvát tudomány tovább él és Sufflay Budapesten új horvát publicisták és történetírók egész sorát nevelheti ki, akik az eszmét tovább fenntartják. Sufflay nagy örömmel értesült a meghívásról legközelebbi magyar barátjától, az egyeden hazai horvát szakértőtől, Bajza József egyetemi tanártól; a meghívást elfogadta, de a szerb kormány nein bocsátotta ki Jugoszlávia határai közül, ami azt hiszem, az egyetemek, a tanárok és tanulók szabad költözése elvén felépült „universitások“ történetében példátlan, egészen egyedülálló jelenség. Sufflay alakja már annyira megnőtt, hogy sorsa azonosulni kezdett nemzetével, s amint a horvát nép és vezetői már benn ültek az egérfogóban, neki sem adatott meg, hogy abból egyedül, népe nélkül szabaduljon.

A hatalom keze pedig egymásután nyúlt be az egérfogóba és végzett az áldozatokkal. Rádics és társai meggyilkolva, más vezéreket macedóniai börtönökben betegségek pusztítanak el, — Macedónia éghajlata tudvalevőleg nem tűri a hosszú életet —, politikai vezető alig van már, de nincs is rá szükség, hiszen a koalíciószabadságnak legkisebb lehetősége sincs többé, az embereknek piacon csirkét, vaját még szabad venniök, de elvontabb tárgyakról nem ajánlatos beszélniük. Népszónok, sem dobogó nincs többé, melyre a szónok kiálljon s e nagy hallgatásban egyszer csak mindenki ráeszmél, hogy a nemzet nem beszédben, hanem gondolatban és öntudatban él, hogy az igazi vezető nem a száj, hanem az agyvelő, amely abban a finom csontozató, börtönlevegőtől halványarcú újságíróban működik. Neki sem szabad írnia, sem beszélnie, de mindenki tudja róla, mit gondol, mert mindenki tudja, hogy ő hű önmagához. A történelem ismerője elgondolkodva állhat meg e látvány előtt: a külsőségek után oly szívesen járó embertömeg, melyet népek nevezünk, végső kétségbeesésében megtalálja az utat a szublimált tiszta szellemhez, mely vele azonos, de amelyet jobb és boldogabb korszakában mindegyre félretett, félreismert. Ha objektíve tudnánk nézni e tragikus véggel terhes momentumot, még azt mondhatnánk, hogy boldog a nép, mely ily magasra fel tudott emelkedni és ha egyszer már ennyire levetette az anyag súlyait, bizonyára meg fog néki adatni az Eszme az ő tiszta valóságában. Annyi bizonyos, hogy a horvát nép pillantása egyre azon kis lakás felé fordult, melyben a francia regényfordítások s mellettük, az élet gondjaitól ellopott órákban, hatalmas történeti művek készültek horvát és német nyelven. Thallóczy elmúltával ismét a bécsi akadémia Sufflay kiadója. Újabb műveiben előszeretettel fordul az albán és szerb érintkezés problémái felé, melyeket legmodernebb szellemtörténeti eszközökkel figyel meg, s a hatalmi

törekvéseknek és népbiológiai keveredési folyamatoknak ismeretéből mind világosabban bontakoznak ki előtte a népek sorsát irányító Végzet körvonalai, melyet már Budapesten is próbált mechanisztikusan elképzelni, úgyhogy szabályai felismerhetők és esetleg paralizálhatók legyenek. Minden tárgy, mely agyában megfordult, elválhatatlanul összefűződött népe -sorsával.

Albán tanulmányai ráirányították az albán kormány figyelmét, mely meghívta őt az ottani levéltárak tanulmányozására és rá akarta bízni az albán nép történetének megírását. A szerb kormány ismét megtagadta az útlevel kiállítását, enélkül pedig a börtönbüntetése óta szigorú megfigyelés alatt álló tudósnek életveszélyes lett volna távoznia. De az albán kormány addig követelte kibocsátását, míg az útlevelet kiállították. Sufflay egyhetes albániai tartózkodás alatt megegyezett a történet megírásában és hazatért, ő ekkor a horvátoknak immár egyetlen representative man-je, műveit világnyelven adják ki, érette szomszédországok kormányai vetélkednek s még hozzá oly országoké, melyek legalább is nem szövetségesei a Princip és társai hazafiságát követő szerb irányzatnak.

Érthető tehát, hogy hazaérkezéssel ismét benyúltak az egérfogóba s a horvát tudóst ezúttal éjszakai bunkósbot ütötte le, ismeretlen tettek kezében, akik az európai tudományosság történetében kétségtelesen nívumot alkottak, — ilyen halála tudósnek az európai kultúrkörben eddig még soha nem volt.

A tudomány vesztesége egy ember pusztulásával sem pótolhatóan, mert a módszer és tudományos szellem nem hal meg, új nemzedékek kézbe veszik a földre ejtett tollat és tovább folytatják a munkát. Sufflay tragédiája elsősorban nemzeti és általános európai tragédia. Megírta a „Srbi i Arbanasi“, a szerbek és albánok érintkezésének történetét, végigélte és—halta a horvátokét és szerbekét. A horvát-szerb párhuzamos fejlődés még nincs Sufflay szerb-albán művéhez hasonló genialitással feltárva, de körvonalait ismerjük. Míg a horvátok ezer év óta a nyugati keresztény kultúrkörben éltek, a szerbeket sorsuk előbb bizánci orthodox kapcsolatba, majd a török jármába adta, török hódítás alatt több mint négy évszázadon át éltek rájasorban, a török urak farmjain szinte rab-szolgaként robotoltak, vagy a hódító török seregekhez csatlakozva, martalócként dúltak, raboltak és éltek primitív kultúrálatlan életüket. A törökök bocsátották be őket a magyar hódoltság alföldi vidékeire, ahol félnomád pásztor életmódot folytattak a XVII. században és cigányokhoz hasonlóan sátoroztak, vagy földalatti putrikban laktak. Csak a magyar korona ősi határainak visszaállítása nyitotta meg számukra az európai művelődés lehetőségeit: magyar területre bevándorolva, egyszerűen városi lakosokká, iparosokká és kereskedőkké váltak, akik barokk templomokat emelhettek orthodox hitűeknek és köréje csoportosulva messze megelőzhatték rájasorban maradt balkáni testvéreiket. Más részük a magyar területről leszakított határörvidéken kap helyet s a bécsi haditanács iskolákat alapít számukra, gazdasági oktatásban és ami fő, disciplinában részesíti őket, s mind a két életforma, mely így Magyarország területén a rácok, a szerbek számára megnyílik: a város-lakó kereskedő és a határörvidéki katonáé, egyformán közrejátszik,

hogy a szerb nemzeti művelődés épp nálunk, az Aldunától északra induljon meg és virágozzék. De ez a műveltség sem idősebb két századnál; jó, ha a magyarországi szerbség hat-hét nemzedéken át él így európai kulturális viszonyok között, míg a szerbiai, balkáni szerb csak a XIX. század elején szabadul fel a török járom alól s ennél fogva legfőbb három-négy nemzedék óta művelődhetik, amennyire ezt a szerbiai viszonyok a múlt században elősegítették. Azaz Jugoszlávia mai uralkodó osztályának, a szerbiai szerbségnek ősei fölfelé menve negyedik generációban még ráják voltak,' a rabszolga ősi instinktusaival, alázkodó ravaszsággal, hirtelen kirobbanó vérszomjjal, gyilokkal, de leginkább, mi a rája földhözragadtságában érthető, bunkósbottal. A horvátok pedig ezer esztendő megszakítatlan fejlődésében végigélték a latin kereszténység, a feudalizmus, a rendiség, a felvilágosodott abszolutizmus, a nemzed romantika és minden európai szellemi irány nevelő hatását s mindezek kivirágzásaként született meg köztük Sufflay Milán szellemisége.

Sufflay Milán és Prindp, az Acta Albániáié és a bunkósbot, ez a párhuzam szimbolizál két külön folyamatot s érted meg felejtheteden barátunk sötét végétét.

SZEKFÜ GYULA